

ZEKÂT-SOSYAL ADALET İLİŞKİSİ: GELİR DAĞILIMINDAKİ ADALETSİZLİKLERE İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIMLARLA MUKAYESELİ BİR İNCELEME

Yrd. Doç. Dr. Ömer YILMAZ

Namık Kemal Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü
omeryilmaz@nku.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Veli SIRIM

Namık Kemal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
vsirim@nku.edu.tr

ÖZET

Gelir paylaşımında yaşanan adaletsizliklerin oldukça uzun bir geçmişi vardır. Ancak çözüm arayışları 18. Yüzyıldan itibaren yoğunluk kazanmıştır. Bu arayışların aradan geçen zaman diliminde konuya köklü bir çözüm getirdiğini söylemek güçtür. Bu çalışmanın amacı, söz konusu çözüm arayışlarına bir alternatif sunmak değildir; zekâtın sosyal adalete olan katkısını tahlil etmektir. Kur'an ve sünnet, zekâtla aynı çerçevede değerlendirilebilecek noktaları ilk dönemlerden itibaren vurgulamıştır. Açık doyurmak, yoksula ve yetime yardımcı olmak, köle âzat etmek bunlardan bazılarıdır ve bunlar sosyal adalete katkı sağlayan uygulamalardır. Kur'an ve sünnetle ortaya konan bu çizgi, klasik fıkıh kitaplarında da takip edilmiştir. Zekât yükümlülüğünün zenginlerin üzerinde olması ve kolay şartlara bağlanmış olması, bu ibadetin sosyal adaleti teminine katkı sunmaktadır. Zekâttan dar gelirlilerin faydalanması da bu açıdan önem taşımaktadır. Ayrıca dünyevi ve uhrevi yükümlülüğü bir arada getiren zekâtın zorunlu olmayan bazı uygulamalarla desteklenmesi gelir dağılımının dengelenmesinde rol oynamaktadır. Sadaka, hediye ve borç vermek bunlara örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zekât, Sosyal Adalet, Gelir Dağılımı

RELATION BETWEEN ZAKAT AND SOCIAL JUSTICE: A COMPARATIVE REVIEW WITH THEORETICAL APPROACHES RELATION TO INCOME INEQUALITY

ABSTRACT

Income inequality has a long history. But search for solutions from the 18th century concentrated. These searches did not bring a radical solution past time to the issue. This study doesn't offer an alternative for these searches. The purpose of this study is to analyze the contribution of zakat to social justice. Quran and sunnah emphasize zakat from the first period. Helping the poor and the orphan, emancipating the slave are some of them. They can be evaluated as a contribution to social justice. It is also emphasized in the hadiths. This line has been followed by classical fiqh books. Zakat contributes social justice because obligation is on the rich and the conditions of zakat are easy. Those who make use of zakat are also poor. Zakat brings responsibility both in the world and in the hereafter. Also zakat was supported by some non-compulsory applications. So that the balance of income distribution of zakat is provided. Charity, gifts and lending are examples of them.

Keywords: Zakat, Social Justice, Income Distribution.

1. GİRİŞ

İbadetlerin toplumda birliği ve bütünlüğü sağlamaya katkıda bulunduğu bir tereddüt bulunmamaktadır. Bu çerçevede namazın cemaatle kılınması ve safların sık tutulması namazın bütünleştirici yönünün en belirgin örneklerindedir. Oruçla gelen açlık ve susuzluk, toplumda gelir düzeyi yüksek kesimlerin dezavantajlı kesimleri anlamalarını sağlamaktadır. Müslümanların geneline ilişkin olarak birliğin en fazla vurgulandığı ibadetlerden birisi de hacdir. Hac için ihrama giren Müslümanların birlikte Arafat'ta vakfeye durmaları, Kâbe'yi tavaf etmeleri, Safâ ile Merve arasında sa'y etmeleri; bunu ispat etmektedir. İbadetlerin birliği sağlamaya katkısına ilişkin olarak bu yazının özel ilgisi, gelir paylaşımındaki adaletsizlikleri ortadan kaldırarak sosyal dengeyi sağlayan zekât üzerinde olacaktır. Sosyal bilimlerden birisi olarak ekonomide temel problemler; üretimin nasıl olduğu, ne olduğu ve kimin için olduğudur. Farklı ekonomik sistemler, bu problemlere çeşitli açılardan yaklaşmışlardır (Ökte, 2010, s. 181). Gelir dağılımında yaşanan adaletsizliklere belli başlı ekonomik sistemlerin getirdiği yaklaşımların tahlili ve zekâtla mukayesesi, yazının temel konusunu teşkil etmektedir. İki bölümden oluşan yazının birinci bölümünde gelir dağılımında yaşanan adaletsizliklere ilişkin teorik yaklaşımlar ele alınmıştır. Bu çerçevede ekonomik liberalizm, Keynesçi ekonomi ve Marksizm üzerinde durularak bu ekonomik sistemlerin gelir dağılımındaki adaletsizliğe ilişkin çözüm önerileri incelenmiştir. İkinci bölümde ise bir ibadet ve vergi olarak zekâta odaklanmak suretiyle bu yükümlülüğün sosyal adaletin teminine katkısı tahlil edilmiştir.

2. GELİR DAĞILIMINDA YAŞANAN ADALETSİZLİKLERE DAİR TEORİK YAKLAŞIM

İktisat teorisinde bu konu daha çok üretim faktörlerinin elde ettikleri gelirler bağlamında ve “bölüşüm” başlığı altında ele alınır. Özellikle Adam Smith'in öncülüğünü yaptığı klasik iktisadi görüşe göre her bir üretim faktörü (emek, sermaye, toprak ve müteşebbis) üretime katılmanın bir karşılığı olarak ücret, faiz, rant ve kâr elde eder. Sayısız üretim faktörü piyasaya serbest bir şekilde girer. Faktör arz ve talebi tamamen kendi iç mekanizması içinde gerçekleşir ve neticede faktör gelirleri bu şekilde serbest rekabet ortamında belirlenir. Sonuçta her faktör üretim sonucu elde edilen gelirden bir pay elde etmiş olur. Bu payı artırmak için de daha fazla faktör arzı ve talebi gerçekleşir. Neticede hem elde edilen toplam gelir hem de her bir faktörün payına düşen gelir de artmış olur.

Elbette bu tablo, liberal iktisadi görüş tarafından idealize edilmiş bir tablodur. Devletin üretime ve gelir dağılımına herhangi bir müdahalesinin öngörülmediği, bireylerin tamamen fayda eksenli davrandığı böyle bir tablo, sanayi devriminin ardından bölüşümün hiç de adil olmadığı, özellikle kapitale, yani üretimin ana unsuru olan sermayeye ve onun sahibi olan kapitaliste daha fazla payın düştüğü bir gelir dağılımını ortaya çıkarmıştır.

Gelir dağılımında yaşanan adaletsizliklerin doruk noktaya ulaştığı 19. Yüzyıl boyunca dünya çok büyük sosyal çalkantılara sahne olmuştur. Bir yandan yöneticiler diğer yandan iktisatçılar, bu adaletsizliğin ortaya çıkardığı toplumsal problemlerin çözümüne yönelik yoğun bir arayış içine girmişlerdir. Bu arayış, gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi konusunda çeşitli teorileri ortaya çıkarmıştır. Bunlar, ekonomik yaklaşımların kendi fikri temelleri ve buna dayalı olarak farklılaşan ekonomik görüşleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. İktisatçılar, bu ekonomik yaklaşımları üç gruba ayırarak değerlendirmişlerdir: ekonomik sorunun çözümünü piyasaya bırakan liberal yaklaşım, 1929 Büyük Bunalımı'ndan sonra ekonomik konularda devlete daha fazla iş düştüğünü kabul eden müdahaleci yaklaşım ve kapitalist sistemi bütünüyle eleştiren ve ona seçenek sunan Marksist yaklaşım.

Liberal iktisadi düşünce, 18. yüzyılın sonunda Fransa'da ve İngiltere'de, ticari kapitalizmin iktisadi düşüncesi olan merkantilizme tepki olarak, önce tarımsal kapitalizmin

ZEKÂT-SOSYAL ADALET İLİŞKİSİ: GELİR DAĞILIMINDAKİ ADALETSİZLİKLERE İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIMLARLA MUKAYESELİ BİR İNCELEME

sonra da sanayi kapitalizminin çıkarlarını savunarak ortaya çıkmıştır. Bu düşüncenin temelini birey yani kişisel çıkar oluşturmaktadır. Kendi çıkarlarını savunan bireylerin oluşturduğu bir toplumda, bireyler farklı eylem biçimlerini seçmekte özgür ve bağımsız, doğru bilgilere sahip ve akılcıdır. Dolayısıyla bireylerin amaçlarına ulaşmak için doğru kararları verebilecekleri varsayılır. Bireysel çıkarlar aynı zamanda toplumsal çıkarlara da hizmet edecektir. Yani birey kendi çıkarının peşinde koşarken aynı zamanda toplumsal anlamda refahın artmasını da sağlamış olur. Bunu gerçekleştiren ise görünmez eldir (Aktan, 1995:4-5).

Müdahaleci yaklaşım ise 1929 yılında etkisini tüm dünyada olduğu gibi İngiltere'de de gösteren Büyük Bunalım'dan bir kurtuluş reçetesi olarak Keynes tarafından geliştirilmiştir. Keynes, liberal yaklaşımın temelinde olan doğal düzen ve kendiliğinden denge düşüncelerine itirazlarda bulunarak liberal iktisadi düşüncenin temellerini adeta altüst etmiştir (Ulutürk, 1998:10-11). Aslında Keynes'in amacı sistemin işleyişini ve sürekliliğini sağlayabilmektir. Ne Keynes ne de kendisini izleyen iktisatçılar kapitalizme aykırı bir görüş ortaya koymamışlardır. Aksine istihdamı sağlamak bakımından yetersiz kalan sistemin, bu aksaklığını gidererek yaşamasını sağlamak istemişlerdir (Kazgan, 1999:203). Dolayısıyla Keynes, kapitalizmin yaşayabilmesi için devletin ekonomiye müdahalesini öngören yeni bir liberalizmin kurucusu olmuştur.

Eleştirel yaklaşımın temelini oluşturan sosyalist düşünce, müdahaleci yaklaşım olan Keynesyen Teori gibi liberal düşünceye kısmi bir eleştiri biçiminde değil, bu düşünceyi temelden sarsan ve bu düşüncenin ideolojisini tamamıyla reddeden bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Sosyalist düşünce iki temel kaynaktan beslenmiştir. Birincisi, 19. yüzyıl kapitalizminin doğurduğu somut gerçekliklerdir. Çünkü bu dönemde daha önceden bu yoğunlukta olmayan bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştı ve bu sınıf, kapitalistlere giderek daha fazla bağlı hale gelmişti. Bununla birlikte gelir eşitsizliğindeki uçurum daha da derinleşmişti ve fakirlik geniş kitleleri kuşatmıştı. Sosyalist düşüncenin ikinci kaynağı ise liberalizmin kaynağı olan doğal düzen ve faydacı felsefeydi. Sosyalist düşünceye göre toplum düzeni veri kabul edilmemekte ve bireysel çıkarların toplumsal çıkarları da sağlayacağı görüşü reddedilmekteydi. Üretim araçlarında özel mülkiyet yerine toplumsal mülkiyet benimsenerek, bu yolla insanın insanı sömürmesinin önlenmesi amaçlanmıştı. Bu çerçevede, üretim kâr için değil, toplumsal ihtiyaçların karşılanması için yapılmalıydı (Kazgan, 1999:271-273).

Marksist iktisada göre kapitalist sistemin kendi doğal işleyişi, sömürüyü içinde barındırdığı içingelir adaletsizliğini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü kapitalist sistemde iki sınıfın çıkarları birbiriyle çelişir. Bir sınıfın zenginleşmesi (kapitalist sınıf) ancak diğer sınıfın (emekçi sınıf) yoksullaşmasına bağlıdır. Üretim araçlarına sahip olanlar; bu araçlara sahip olma avantajlarını kullanırlar. Bu da emeklerini satarak geçinmek zorunda olanların sürekli yoksullaşmasına yol açar. Adil bir gelir dağılımının gerçekleştirilebilmesi için mülkiyet ilişkilerinin değişmesi, özel mülkiyet yerine toplumsal mülkiyetin benimsenmesi gerekir.

Ana çerçevesini belirlemeye çalıştığımız bu üç ana teoriye ve yaklaşık 250 yıl zarfında hayata geçen uygulamalarına baktığımızda gelir dağılımında yaşanan adaletsizlik konusunun, tüm insanlığın en büyük ve ortak problemi olduğunu görmekteyiz. Özellikle kapitalist sistemi çökmekten kurtarma adına geliştirilen sosyal devlet uygulamalarına rağmen gelişmiş ve refah düzeyi yüksek noktalara ulaşmış ülkelerde dahi elde edilen toplam hasılanın büyük kısmı azınlık olarak niteleyebileceğimiz küçük bir kesime akmaktadır. Bu uygulamaların gelir dağılımı noktasında övünebileceği en önemli netice, belli bir refah düzeyine ulaşmış geniş bir orta gelir grubunun oluşturulmasıdır. Bu yolla sosyal çalkantıların ve sınıfsal çatışmaların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.

3. ZEKÂTIN SOSYAL ADALETE KATKISI

İslam'da gelir dağılımında dengeyi sağlayan pek çok kurum vardır ve zekât bunların en önemlilerinden birisidir. Gerek naslarda, gerekse Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) gibi önde gelen sahâbenin uygulamalarında zekâtın öneminin vurgulanması, bu ibadetin toplum içerisinde birlik ve denge unsuru olmasından ileri gelmektedir. Zenginle fakir arasında bir köprü durumunda bulunan zekât, yerine getirilmediği takdirde gelir paylaşımında adaletin sağlanması mümkün olmamaktadır. Bu, sadece zenginlerin daha zengin olmasını değil aynı zamanda fakirin de alt sınıfa itilmesi sonucunu doğurmaktadır. İntihar vakalarından terör olaylarına, kadın ve yaşlı yoksulluğuna, sınıfsal kutuplaşmaya ve sınıf altının ortaya çıkmasına varıncaya kadar pek çok olumsuz sonucu beraberinde getiren bu süreç, toplumların varlıklarını sürdürmelerinin önünde de en önemli engellerden birisi olarak durmaktadır.

3.1. Kur'an-ı Kerim'de Zekât-Sosyal Adalet İlişkisi

Kur'an-ı Kerim, iman esasları üzerinde duran ilk âyetlerden itibaren zekâtla aynı çerçevede değerlendirilebilecek noktaların altını çizmiştir. Yoksulu doyurmak, yetime kol kanat germek, köle âzat etmek bunlardan bazılarıdır (Müddessir 74/44). Bütün bunları, toplumda varlık ve gelir düzeyi bakımından dezavantajlı kesimlerin kollanması ve eşitsizliklerin giderilmesi olarak değerlendirmek mümkündür (Kahf, 2001: 1). Mekke'nin ilk döneminde başlayan bu vurgunun ilerleyen dönemlerde sistematik bir şekilde arttığı görülür. Öncelikle yetimin veya yoksulun doyurulması emredilirken ikinci aşama olarak müminlerin mallarında fakirlerin haklarının bulunduğu belirtilmiştir (Meâric 70/24-25). Son aşama olarak ise zekât, hicretin ikinci yılında farz kılınmıştır. Zekâtın farz kılınmasına giden bu sürecin inanç esaslarının vurgulandığı ilk âyetlerden itibaren yoğunluk kazanması, zekâtın toplumda birliği ve dengeyi sağlayan, eşitsizlikleri ortadan kaldıran yönü göz önünde bulundurulduğunda daha iyi anlaşılabilir. Bu âyetlerden yola çıkıldığında anlaşılan o ki; zekât, her ne kadar Medine döneminde farz kılınmış olsa da farz kılınma süreci Mekke döneminde başlamıştır.¹ Nitekim Habeşistan'a hicret eden Müslümanlardan olan Hz. Cafer'in (ö. 8/629) Habeş kralı Necâşî'ye (ö. 9/630) İslam'ın emirleri arasında namazı, zekâtı ve orucu saymış olması da bunu destekleyici niteliktedir (İbn Hişam, 1955: I/336).

Kur'an'da zekât kimi âyetlerde doğrudan emredilmiştir, kimi âyetlerde ise paylaşma teşvik edilerek dolaylı bir yönlendirme yapılmıştır. Zekâtın doğrudan emredildiği âyetlerde zekât ve namaz birlikte zikredilmiştir. Bu ayetlerin çoğunda da namaz kılıp zekât vermek âhiret inancıyla ilişkilendirilmiştir. Aşağıdaki âyetler buna örnek teşkil etmektedir:

“Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz” (Nisa 4/162).

“Namazı kılın, zekâtı verin. Önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür” (Bakara 2/110).

“İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler” (Bakara 2/277).

“Bize, bu dünyada da iyilik yaz ahirette de. Şüphesiz biz sana döndük. Allah buyurdu ki: Kimi dilersem onu azabıma uğratarım; rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım” (A'raf 7/156).

¹ Zekâtın tarihi merhalelerini ele alan bir araştırma için bk. Çiftçi, A. (2009). *Mekki Süreler Bağlamında Kur'an'da İnfak-Zekât İlişkisi* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

ZEKÂT-SOSYAL ADALET İLİŞKİSİ: GELİR DAĞILIMINDAKİ ADALETSİZLİKLERE İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIMLARLA MUKAYESELİ BİR İNCELEME

“O kimseler, namazı kılarlar, zekâtı verirler; onlar ahirete de kesin olarak iman ederler”(Lokman 31/4).

Paylaşmaya teşvik eden ve böylelikle dolaylı olarak zekâta yönlendiren âyetler de Kur’an’da önemli bir yer tutar. Bu âyetlerde konu, genellikle âhiretteki karşılığylabirlikte ele alınır. Aşağıdaki âyetler buna örnek teşkil etmektedir:

“Hayır, hayır! Yetime ikram etmiyorsunuz. Yoksulu yedirmek konusunda birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haram helâl demeden mirası alabildiğine yiyorsunuz. Malı da pek çok seviyorsunuz. Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman, Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği ve o gün cehennem getirildiği zaman, işte o gün insan (yaptıklarını birer birer) hatırlar. Fakat bu hatırlamanın ona nasıl faydası olacak! “Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım” der. Artık o gün, Allah’ın edeceği azabı kimse edemez” (Fecr 89/17-25).

“Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; iki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi? Fakat o, sarp yokuşa atılmadı. Sarp yokuşun ne olduğunu sen ne bileceksin? O tutsak bir boynu çözmektir (köle azat etmek). Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan bir yetimi yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır. Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar Ahiret mutluluğuna erenlerdir” (Beled90/8-18).

“Şüphesiz sizin çabalarınız elbette çeşit çeşittir. Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah’a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa biz de onu en zor olana kolayca iletiriz. Cehenneme yuvarlandığı zaman, malı ona fayda vermez” (Leyl 92/4-11).

“Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayanı! İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir” (Maun 107/1-3).

Görüldüğü gibi yoksula yemek yedirmek, yetime iyilik etmek, cömert olmak, köle âzat etmek ayetlerde öne çıkan davranışlardır. Bunların, dolaylı olarak zekâta teşvik niteliği taşıdığı ve toplumdaki gelir dağılımını dengelediğinde tereddüt yoktur.

Hiç şüphe yok ki Kur’an, zenginliğin toplumda belli kesimlerde toplanmasına karşıdır. Benî Nadîr Yahudilerinden kalan mallara ilişkin âyet, bunun en önemli örneğini teşkil eder. Bu çerçevede Benî Nadîr Yahudileriyle ilgili tarihi bilgiyi burada hatırlamamızda fayda vardır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden sonra hazırlanan Medine anayasasına Benî Nadîr Yahudileri de katılmışlardı. Onlar Yahudiler arasında en kalabalık grubu oluşturuyorlardı. Önceleri Hz. Peygamber’e uyum gösteren bu kabile, Uhud savaşından sonra ona suikast planları kurmaya başladı. Hz. Peygamber, Benî Nadîr Yahudilerinin kendisini öldürmeye teşebbüs ettiklerini öğrenmiş ve onlara haber göndererek on gün içinde Medine’yi terketmelerini, aksi halde yakalananların öldürüleceğini bildirmişti. Yahudiler, önce şehri terketmek için hazırlıklara başladılarsa da Abdullah b. Übey b. Selûl’ün kendilerine 2000 adamıyla yardım edeceği, ayrıca Benî Kurayza ve Benî Gatafân’dan da destek geleceği haberini göndermesi üzerine yerlerinden çıkmayacaklarını ve savaşa hazır olduklarını söylediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber önce Benî Kurayza’nın üzerine giderek onlarla bir tarafsızlık antlaşması yaptı. Ardından Benî Nadîr’in oturduğu yeri kuşattı. On beş gün sonra kuşatmanın şiddetinden bunalan Benî Nadîr Yahudileri, bekledikleri yardım da gelmeyince develerinin yüklenebildiği kadar yükü Medine’den ayrılma talebinde bulundular; taleplerinin kabul edilmesi üzerine onların geride bıraktıkları malların Müslümanlar arasında nasıl pay edileceği sorunu gündeme geldi (Özkuyumcu, 2006:275-276). Haşrûresinin 6-10. Âyetleri, bu malların nasıl pay edileceğini anlatmaktadır. Ancak aynı sûrenin 7. Ayeti bu

paylaştırmamanın hikmetini şöyle ifade etmektedir: “Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) haline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir” (Haşr 59/7). Ayet- kerimenin ifade ettiği noktalar içerisinde “malların yalnızca zenginler arasında dolaşan bir servet olmaması” düşüncesi önem arz etmektedir. Zira bu, Kur'an'ın temel gayelerinden birisinin de toplumdaki gelir dağılımının dengelenmesi olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan malların kendilerine verileceği gruplar arasında yoksulların, yetimlerin, yolda kalmışların zikredilmesi altını çizmemiz gereken bir husustur. Çünkü bu yolla toplumun dezavantajlı kesimlerine kaynak aktarılmış ve sosyal adaletin teminine katkı sağlanmış olmaktadır.

3.2. Hadislerde Zekât-Sosyal Adalet İlişkisi

Hz. Peygamber'in hadislerinde de bu ibadetin toplum içerisinde birliği, sosyal adaleti, gelir dağılımında dengeyi sağlayan yönüne işaret edildiği görülür. Hz. Peygamber, zekât vermeyen kişinin malının âhirette onun başına dert olacağını ifade etmiş ve ümmetini cimrilikten sakındırmıştır (EbûDâvûd, “Zekât”, 4).O, ümmetini zekât vermeye teşvik ederken bir yandan da dünya hayatının aldattıcılığına işarette bulunmuştur. Bu çerçevede ümmeti için en çok korktuğu şeyin, dünya hayatının güzelliğine kavuşmaları olduğunu ifade etmiştir. Fakat onun bu ifadesi ashabının zihninde soru işaretleri oluşturmuştur. Hayır gibi gözükken bu durumun nasıl olup da şerlere sebep olabileceğini Hz. Peygamber'e sormuşlardır. Hz. Peygamber hayrın sadece hayır getireceğini, “dünyanın güzelliği” ile kastının “yeryüzünün bereketleri” olduğunu ifade etmiştir ve ilave etmiştir: “Sahip olduklarından yetime, miskine ve yolda kalmışa veren ne iyi bir mal sahibidir.” (Müslim, “Zekât”, 41).

Fakirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında zekâtın rolüne ise Hz. Peygamber şöyle işaret etmiştir: “Bir Müslümanı giydiren Müslümanı Allah giydirir. Bir Müslümanı doyuran Müslümanı Allah doyurur. Bir Müslümana su veren Müslümana Allah su verir.” (EbûDâvûd, “Zekât”, 41).Zekât yükümlülüğünün zenginlerin üzerinde olduğu da şu hadislerden anlaşılmaktadır: “Onlara Allah'ın kendilerine zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek bir zekât farz kıldığını öğret” (Buhârî, Zekât, 62; Tirmizî, Zekât, 21; Nesâî, Zekât, 1). “Zekât ancak zenginlikten alınır”(Buhârî, Vesâyâ, 9).

Âyetlerde olduğu gibi hadislerde de paylaşmaya ve yardımlaşmaya teşvik önemli bir yer tutar ve bu zekât için dolaylı bir yönlendirme niteliğindedir. Nitekim söz konusu rivayetlerden bazıları hadis kitaplarının “zekât” bölümünde kaydedilmiştir. Özellikle yetime yönelik yardımın hadislerde vurgulanmasını sadece “Hz. Peygamber'in de yetim olarak büyümesi” şeklinde değerlendirmek doğru olmaz. Söz konusu hadislerde toplumun dezavantajlı kesimlerinden birisini teşkil eden yetimler kollanmaktadır ve bu yolla sosyal adaletin teminine katkı sağlanmaktadır. Hz. Peygamberin şehadet parmağı ile orta parmağını yan yana getirerek söylediği şu sözü, burada hatırlatmamız gerekir: “Ben ve yetimi koruyup gözetin, cennette böyle yan yana olacağız” (Buhârî, “Edeb” 24). Yetimlere ait malların ticaret yoluyla arttırılmasının istemesi de bu kabildendir (Tirmizî, “Zekât”, 15).

Peygamberimizin vefatından sonra zekât konusundaki ilk ve en sert tepki, Hz.Ebû Bekir döneminde görülmüştür. Onun halifeliğinin ilk yıllarında zekât vermek istemeyen kabileler olmuştur. Hz. Ebû Bekir'in buna cevabı,“Peygamber'e zekât olarak verdikleri bir organı dahi vermekten imtina ettikleri takdirde onlarla savaşacağım” şeklinde olmuştur. Başlangıçta sahâbenin önde gelenlerinden Hz. Ömer (ö. 23/644) gibi bazı kimseler, onu bu karardan vaz geçirmek istemişlerdir. Çünkü zekât vermek istemeyenler, Allah'a inanan insanlardır ve

onlara kılıç çekmek doğru değildir. Ancak Hz. Ebû Bekir'in, namaz ile zekâtın arasını ayırmak isteyenlerle savaşaacağını ifade etmesi üzerine onlar da Ebû Bekir'in kararında haklılığını ifade etmişlerdir (EbûDâvûd, "Zekât", 1). Zira namaz kılanların zekât vermemeleri, namazla zekâtın arasını birbirinden ayırmak anlamına gelmektedir. Nitekim Kur'an'da da namazın ve zekâtın hep birlikte zikredildikleri görülmektedir (Nisa 4/162; Lokman 31/4; Bakara 2/110).

3.3.Fıkhî Hükümlerde Zekât-Sosyal Adalet İlişkisi

Altın ve gümüş ziynetler, ticari olup olmadıklarına bakılmaksızın zekâta tabi kılınmıştır (Serahsî, 2015: II/287). Bilindiği üzere altının ve gümüşün zekâta tabi olması, Kitap ve sünnet ile sabit olup; hem piyasada kullanılan birer para birimi olmaları hem de gerek süs eşyası gerekse ticaret malı olarak yaygın kullanım alanlarının olması ile ilişkilidir (Cessâs, 2010: II/305-319; Semerkandî, 1984: II/264-269; Kâsânî, 2003: II/410-414; Merginânî, 1995: I/102-103). Böylelikle zekât, ekonomik faaliyetlerin temelini teşkil eden paranın (altın veya gümüş) piyasadan çekilip yastık altına konulmasının önünde engel teşkil etmektedir. Atıl servetlerin zekat aracılığıyla aktif hale getirilmesi; yatırımı, istihdamı ve geliri de daha yüksek bir düzeye çıkarmaktadır (Erdoğan, 1980:147).Zekâtın piyasadaki mal darlığını engellemesi de bu yolla gerçekleşmiş olmaktadır. Zekât sayesinde yıl boyunca atıl durumda olan para, yılın sonunda ekonomiye kazandırılmış olmaktadır. Zekâtın öncelikle toplandığı beldedeki fakirler arasında taksim edilmesi gerektiğini de burada hatırlatmamız gerekmektedir (Serahsî, 2015: II/268). Zira bu, zekâtın toplumsal fonksiyonuna ve sosyal adalete katkısının bir vurgu niteliği taşımaktadır.

Zekâta asıl olan maldan verilmesidir ve temlik yoluyla malın mülkiyetinin zenginlerden çıkarılmasıdır (Serahsî, 2015: II/231-303). Bu, sermayenin ve servetin zenginlerde birikmesinin önünde engel teşkil etmektedir. Fıkıh kitaplarında öncelikle hayvanların zekâtının ele alınması da zekâtın bu yönü ile ilişkilidir. Zira zekât maldan verilerek ifa edilen bir ibadettir ve Araplarda mal denilince ilk akla gelen, hayvanlardır (Serahsî, 2015: II/222).Zekâtın sadece zenginlere yönelik bir mükellefiyet olması da yine bu ibadetin sosyal yönünü öne çıkarmaktadır. Nitekim borcu malını karşılayan kimseye zekât düşmemesi, zengin olarak kabul edilmemesinden ileri gelmektedir (Serahsî, 2015: II/236).

Zekâtın doğrudan doğruya zenginlerden tahsil edilip fakirlere dağıtılması kalkınma hızını da arttırmaktadır. Zenginlerin bazı tüketimlerinden vaz geçmeleri neticesinde geçimlerini temin etmelerinin üstünde bir kaynak meydana gelmektedir. Bu yolla teşkil edilen sermaye, kalkınmanın ön şartını oluşturmaktadır (Erdoğan, 1980:13). Aslında zenginlerin tüketim alışkanlıklarındaki bu değişikliklerle israftan kaçınmaları, toplumsal farklılıkların azalmasında da etkilidir (Kıran, 2014:30-35).

Zekâtın fakirlere dağıtılmasının bir neticesi de fakirlerin elde ettikleri bu gelire temel tüketim maddelerine yönelmeleridir. Temel tüketim maddelerine olan toplam talepteki artış, bu maddelerin üretimine ve istihdama destek sağlamaktadır (Erdoğan, 1980 145-146).Netice itibarıyla zekât, gelir dağılımına üç yönlü bir katkı sağlamaktadır: tahsilat zenginlerden yapılmaktadır, dağıtım fakirlere yönelmektedir, hem tahsilat hem de dağıtım ortalamadan olan farkla orantılıdır. Diğer bir ifadeyle zengin çok vermektedir, fakir de çok almaktadır. Ayrıca gelir dağılımı ne kadar düzelirse düzelsin dağıtılacak olan zekât nisbetinde düşme olmamaktadır. Asgari geçim ve ortalama geçim, dinamik değerler olduğu için bunların değerleri zaman boyunca değişecek ve gelişecektir. Ancak nisab miktarı belli bir değerli madde miktarına (altın veya gümüş) bağlandığından ve bu miktara tekabül eden servet bütün gelir gruplarında hızla aşılabileceğinden gelişmiş toplumlarda zekât fazlalığı olması mukadderdir (Erdoğan, 1980:177).

Diğer yandan zekâtın sadece servet üzerinden verilen bir vergi olmayışı da sosyal adaleti sağlamadaki rolüne katkı sağlamaktadır. Mal ve gelir açısından zekât yükümlülüğü; kimi mal türlerinde servete kimilerinde ise gelire yüklenmiş bir vergi olarak karşımızda durmaktadır. Zekâtın bu niteliği; onu, servet ve gelir dağılımındaki eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik önemli bir adım kılmaktadır. Bunun en önemli örneğini fabrika, atölye gibi iş yerlerinin zekâta tâbi olma usulünde görmekteyiz. Fakihler arasında ihtilafli olmakla birlikte bu konuda baskın görüş, söz konusu işyerlerinde gelirle birlikte döner sermayenin de % 2,5 nisbetinde zekâta tabi kılınması yönündedir. Nitekim üretimde kullanılan makinelerinin zamanla eskিয়েcekleri ve yenilenmelerinin gerekeceği göz önünde bulundurulduğunda bunların ziraat arazilerine değil ticaret mallarına kıyas edilmelerinin daha isabetli olacağı anlaşılmaktadır (Kardâvî, 1973: I/457-486; Erkal, 2013: XLIV/197-207). Din işleri yüksek kurulunun ortaya koyduğu görüş de bunu destekleyici niteliktedir: “Sanayi sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin duran varlıkları (üretim aletleri, makine vb.) zekâttan muaf; borçlar, malzeme, işçilik, üretim, pazarlama, yönetim, finansman vb. giderlerin maliyet hesapları yapıp çıkarıldıktan sonra dönen varlıkları (yarı mamul ve üretilmiş mallar, hammaddeler, nakit para, çek vs.) ise net kâr ile birlikte kırkta bir oranında zekâta tabidir.” (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2010:19). Bu durum; zekâtı, toplumda servet ve gelir dağılımı açısından eşitsizliği ortadan kaldıran güçlü bir vergi kalemi haline getirmektedir. Diğer yandan zekâta tabi mallar içerisinde servet üzerinden verilenler hakkında bir tereddüt bulunmamaktadır. Bununla birlikte hisse senedi, kira ve maaş gibi gelirlerden de zekâtın verilmesi gerektiği, muasır fakihler nezdinde yaygın kabul görmüş bulunmaktadır (Kardâvî, 1973: I/489-490; Erkal, 2013: XLIV/197-207). Bu örnekler, zekâtın sadece servetten değil aynı zamanda gelirden verilen bir vergi olarak sosyal dengeyi sağlamada önemli bir fonksiyon icra ettiğini göstermektedir.

Zekât yükümlüsü olmak için gerekli şartların azlığı ve kolaylığı da zekâtı sosyal adaleti sağlayan güçlü bir kaynak haline getirmektedir. Temel ihtiyaçlarını karşılayabilen ve nisab miktarı mala sahip olan herkes, bu malın üzerinden bir yılın geçmesinin akabinde zekât yükümlüsüdür (Şeybânî, 2012: II/57; Hâkim eş-Şehîd, Süleymaniye Kütüphanesi nr. 580, vr. 33; Tahâvî, 1992:43; Kudûrî, 1997:51; İbnü’s-sââtî, 2005:174-184; Tâcüşşerîa, Riyad Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümü, no. 522:14; Mevsîlî, 2009: I/329-362). Gerçi özellikle ilerleyen dönemlerde telif edilen fıkıh metinlerinde bu şartlara nemâ vb. ilavelerde bulunulmuştur² (Nesefî, 1997: II/355; İbnNüceym, 1997: II/355-362; Molla Hüsrev, 1900: I/172; Halebî, 1983: I/340; İbnÂbidîn, 2003: III/179). Söz konusu metinler, konuya ilişkin modern literatür üzerinde de etkili olmuştur (Zihni, 1971:510; Kardâvî, 1973: I/127-165; Yavuz, 1990:236; Bilmen, 2002:388; Erkal, 2013: XLIV/197-207; Balta, 2015:133; Maçın, 2014:60-61; Dumlu, 2008:133-134). Ancak netice itibarıyla bu durum, zekâtın kolay karşılanabilir nitelikte şartlara bağlanmış olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bu ise toplumun geniş bir kesimini zekâatla yükümlü hale getirerek, dar gelirlilerin bu kaynaktan istifadelerini arttırmaktadır.

Zekât her ne kadar mecburi bir toplumsal sorumluluğu ifade etse de bu yükümlülük, insanların iradelerine bırakılmış pek çok müessese ile desteklenmiştir. Yemek yedirme, sadaka verme, hediyeleşme, komşu hatırının gözetilmesi, borç verme bu müesseselerden bazılarıdır (Armağan, 2009:67-84). Bu müesseseler âyet ve hadislerle desteklenmiştir ve zekâtın sosyal adaleti teminine güçlü bir katkı sunmaktadır.

² Zekatla ilgili şartlardaki değişimi inceleyen bir araştırma için bk. Yılmaz, Ö. (2016). Hanefilerde Zekata Tabi Maldaki Nemâ Şartı, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 9 (2), 88-94.

4. SONUÇ

Zekâtın sosyal adalete katkısı ile çeşitli ekonomik sistemlerin gelir dağılımındaki adaletsizliğe çözüm önerileri karşılaştırıldığında zekâtın çift yönlü yapısı dikkat çekmektedir. Zekât hem bir ibadet hem de bir vergi olarak mükellefte vicdani yükümlülük ile toplumsal sorumluluğu bir araya getirmektedir. Bu yükümlülüğü yerine getirmeyen kişinin karşılaşacağı müeyyide de diğer ekonomik sistemlerdeki gibi tek yönlü değildir; hem dünyevi hem uhrevi boyuta sahiptir. Bu durum pek çok hileli vergi kaçırma yolunun önünde önemli bir engel durumundadır.

Zekâtın sosyal adalete katkısı naslar tarafından örnek gösterilmiş insan ve toplum yapısıyla da doğrudan bağlantılıdır. Âyetlerde ve hadislerde öne çıkan insan/toplum modeli çok kazanan ve çok tüketen değil; gelir düzeyi yüksek olsa da israftan uzak duran ve Allah'ın verdiği nimetleri O'nun kullarıyla paylaşandır. Bu durumda sadece toplumsal farklılıklar aza indirilmiş olmamaktadır. Aynı zamanda zenginlerin zekâta tabi mallarında ve buna bağlı olarak da zekât fonunda artış meydana gelmiş olmaktadır.

Ancak yine de bu durum, zekâtın tahsiline ilişkin olarak kamu otoritesinin kararlı tutumuna olan ihtiyacı ortadan kaldırmamaktadır. Nitekim Hulefâ-i Râşidîn döneminde de zekât mükellefleri arasında bu yükümlülükten kaçmak için çeşitli yollara başvuranlar olmuştur. Fakat unutulmaması gereken nokta, bu dönemlerde kamu otoritesinin zekâtın tahsilinde kararlı bir tutum izlemiş olduğudur. Bu çerçevede zekâtla ilgili olarak Hz. Ebû Bekir dönemindeki anılan vaka göstermiştir ki; zekât, sadece mükelleflerin vicdanlarına bırakılmış olsaydı, sahâbe döneminde dahi yaygın bir uygulama zemini bulunmayabilirdi.

KAYNAKLAR

- Aktan, C. C. (1995). Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1), 4-5.
- Armağan, S. (2009). İslâm Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 14, 67-84.
- Balta, Y. (2015). İslam Hukuku'nda Zekat Malları ve Nisapları (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bilmen, Ö. N. (2002). *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Tereke Yayınları.
- Cessâs, E. (2010). *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. Medîne: Dâru's-sirâc.
- Çiftçi, A. (2009). Mekkî Süreler Bağlamında Kur'an'da İnfak-Zekât İlişkisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. (2010). *Zekât Sıkça Sorulanlar*, DİB Yayınları, Ankara.
- Dumlu, E. (2008). Ticaret Mallarının Zekatı (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Erdoğan, S. (1980). Gelişmekte Olan Cemiyetlerin Sosyo-Ekonomik Bünye ve Meseleleri Karşısında İslam'ın Zekat Müessesesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Erkal, M. (2013). Zekat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (XLIV/197-207).
- Hâkim eş-Şehîd. *el-Kâfî*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi nr. 580.
- Halebî, İ. (1983). *Mülteka'l-ebhur*. İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- İbn Âbidîn, M. (2003). *Reddü'l-Muhtârale'd-Dürri'l-muhtâr*. Riyad: Dâruâlemi'l-kütüb.

- İbnNüceym, Z. (1997). *el-Bahrü'r-râik*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- İbnü's-sââtî, M. (2005). *Mecmau'l-bahreyn ve Mülteka'n-neyyireyn*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Kahf, M. (2001). *The Calculation of Zakah for Muslims in North America*. The Muslim Students' Association of the United States and Canada.
- Kardâvî, Y. (1973). *Fıkhu'z-zekât*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- Kâsânî, A. (2003). *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Kıran, E. (2014). 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'de Muhafazakâr Bireylerin Tüketim Toplumunda Var Olma Deneyimleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kudûrî, A. (1997). *el-Muhtasar*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Kazgan, G. (1999). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Maçın, H. (2014). İslam Hukukunda Zekat Matrahları ve Vergi İlişkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Merginânî, B. (1936). *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*. Karaçi: İdâretü'l-Kur'an ve'l-ulûmi'l-islâmîyye.
- Mevsîlî, A. (2009). *el-İhtiyârlita'lîli'l-Muhtâr*. Dımaşk: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye.
- Molla Hüsrev, M. (1317). *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*. İstanbul.
- Nesefî, H. (1997). *Kenzü'd-dekâik*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Ökte, M.K.S. (2010). Fundamentals of Islamic Economy and Finance: Theory and Practice. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 9 (31). 180-208.
- Özkuyumcu, N. (2006). Nadîr (Benî Nadîr). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara. (XXXII/275-276).
- Semerkindi, A. (1984). *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Serahsî, M. (1980). *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-ma'rife.
- Şeybânî, M. (2012). *el-Asl*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Tâcüşşerîa, Ö. *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-hidâye*. Riyad Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümü, no. 522.
- Tahâvî, A. (1992). *el-Muhtasar*. Kahire: Dârü'l-kitâbi'l-arabî.
- Ulutürk, S. (1998). *Türkiye'de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelişimi ve Devletin Ekonomideki Rolü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yavuz, F. (1990). *Açıklamalı-Muâmelâtli İslâm İlmihâli*. İstanbul: Çile Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2016). Hanefîlerde Zekata Tabi Maldaki Nemâ Şartı, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 9 (2), 88-94.
- Zihni, M. (1971). *Nimet-i İslâm*. İstanbul: Bilici Kitabevi.